

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ELMA

Işıl ALTUN*

ÖZET

Türk halk kültürü çerçevesinde değerlendirilen elmanın inançlar, masallar, halk hikayeleri, türküler, maniler, atasözleri, deyimler, bilmece, tekerlemeler, yeme içme alışkanlığı ve halk hekimliğindeki yeri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elma, Türk halk kültürü.

APPLE IN TURKISH FOLK CULTURE

ABSTRACT

This is a study of apple in folk beliefs, tales, folk songs, proverbs, expressions, riddles, folk medicine and culinary practices.

Key words: Apple, Turkish folk culture.

Elma, çok eski tarihlerden beri yetiştirilen bir meyve, bilinen bir tattır. Kaynaklar, elma yetiştiriciliğinin Firavun II. Ramses zamanında bile bilindiğini, eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından ise üretiminin yaygınlaştırıldığını belirtmektedir. (*Büyük Larousse*, 3651) Elmanın Türkler tarafından da çok erken çağlardan beri tanındığı, maddî ve manevî kültür unsurlarındaki zengin kullanımına dayanılarak söylenebilir.

Türkçe Sözlük'te elma, "Yurdumuzun her yanında yetişen, kabuğu parlak, sert, kırmızıdan yeşile kadar tüylü renkte, kokusu hoş, tadı ekşi ya da tatlı, dokusu gevrek, ufak çekirdekli bir meyvedir." (*Türkçe Sözlük*, 1974:267) şeklinde tanımlanmaktadır. Kaynaklarda *sengeç*, *senkeç* adı verilen küçük, akı ve kırmızısı olan

* Yard. Doç. Dr. Işıl Altun, Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Kocaeli.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

tatlı bir elmadan (Ögel, 1991) söz edilmesi; Ortaasya'da Almalı adlı bir şehrin bulunması; ayrıca Alma-Ata gibi bir evliya makamının varlığı (Ögel 1995, 474); *Manas Destanı*'nda Manas öldükten sonra karısının, babası Kara-Han'ın ülkesine giderken *Elmalı dağ* (Ögel 1995, 336) adlı bir yere ulaşması, *Manas*'ın kahramanı Kanıkey'in baba yurdunda yetişen elmaları "O yerin elmaları, Malakaçka inek memesi" gibi (Yıldız 1995, 476) diye betimleyerek iriliğiyle övmesi elmanın kültürümüzdeki yerinin izleridir.

Dilimize şekliyle misket, ferik, hüryemez; tadıyla acı, ekşi, mayhoş, tatlı; rengiyle al, ak, kızıl, sarı, yeşil; memleketiyle Amasyalı, Niğdeli, Gümüşhaneli olan elma Türkçenin somutlama gücüyle adlandırılmakta ve tanımlanmaktadır. Halk kültürünün hemen her alanında elma, olağan ve olağanüstü yanıyla ele alınmış bir meyvedir. Elma Anadolu'da bolluk, bereket, üreme simgesidir. Sağaltma ve iletişim sembolüdür.

İnançlar

Türk halkının âdet ve inanmalarında, pek çok pratiğinde rastlanılan bir meyvedir elma. Hayatın geçiş dönemlerinden olan evlilikte kimi pratikler bolluk, bereket içindir ve saçı karakteri taşımaktadır. Erzurum'un ilçesi İspir'de düğün günü damat evine gelen gelinin kafasına "elma vurma" hâlâ yaşayan bir pratiktir. Damadın elmayı gelinin kafasına vurabilmesi gücünün göstergesidir. Vuramaması ise gelinin karşısında yenik düştüğünün... İspir'de gelinin kafasına elma vuramayan damada gülündüğü gibi, gelinin evde daha baskın olacağına inanılır. Damadın attığı elmayı, havada tutan olursa, gösterdiği hünere karşılık damattan istediği parayı koparmaktadır (K₁). Gaziantep'te de "oğlan bayrağı" ve "gelin bayrağı" adı verilen düğün bayraklarının başına takılan elmaları nişan almak bir hüner olup bu hüner gelinin verdiği bir "çevre" ile ödüllendirilir. Elmayı ilk vuran ve gelinden "çevre" hediyesi alan nişancının namı öğütlerle anlatılmaktadır (Yalman 2000, 275). Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinde düğün bayrağındaki elmaya nişan alan kişi, bayrağı alarak düğün sahibine gider ve ondan bahşiş ister (K₂).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Sivas'ta damadın damdan attığı elmayı kapanın, oğlu olacağına inanılmaktadır (Erk Nahya 1977, 83).

Anadolu'da düğün bayrağına, acıları alması dileğiyle soğan sançmak yaygın bir pratiktir. Nevşehir ve Kırşehir'de düğün bayrağına bolluk ve bereket amacıyla elma sançıldığı da görülmektedir (K₃).

Artvin'de evlilik çağına gelmiş kızlar bir elmanın kabuğunu koparmadan, tek parça hâlinde soyup, yastıklarının altına koyarak uyuduklarında evlenecekleri erkeğin rüyalarına gireceğine inanırlar (K₄). Sivas Gürün'de de her kim rüyasında elma yediğini görürse onun için bu rüyanın evlilik habercisi olduğuna inanılmaktadır (K₅).

Güney Kafkasya'daki Karapapah Türklerinin inançlarına göre rüyada elma görülmesi kız evlâdın olacağı anlamına gelmektedir (Kalafat 2002, 85). Karapapahların Aras Vadisi Türk düğünlerinde çam ağacından yapılan dokuz dallı "Bey Şah"ını sağdıcın evinde bezerler. Beyin adamları "Şah"ı korurlar. Şahın dalından gençler bir elma uğurlasa (çalsa, kaçırrsa) bey, o elmayı satın alır (Kalafat 2002, 88).

Sivas Gürün, Zara, Yıldızeli, Şarkışla Divriği'de, doğacak çocuğu etkileyen kimi anolojik eylemler vardır ki, bunlardan kaçınmak ya da bunları yerine getirmek gerekmektedir. Elma yiyen hamile kadının çocuğunun yanaklarının kırmızı olacağına inanılır (Örnek 1981, 60). Kahramanmaraş Afşin'de elma bir sağaltma unsurudur. Vücudunda siğil olan çocukların siğillerinin kaybolması için bir elmaya siğil sayısı kadar arpa tanesi dua okunarak saplanır. Çocuktan bunu kimseye göstermeden yine dua okuyarak toprağa gömmesi istenir. Böylece toprağa gömülen elma çürüdükçe, siğillerin de yok olacağına inanılır (K₂).

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde Nevruz'da yeni yılın bereketli geçmesi isteğiyle sofraya un, pirinç, kırmızı balık ve boyanmış yumurtanın yanında elma da konulmaktadır (Güzel 1995, 97).

Alevî ve Bektaşiler, elmayı bütün meyvelerden üstün tutmaktadırlar. İnanışa göre, bir gün Cebrail, cennetten bir elma, bir nar, bir ayva getirir. Hz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Muhammet, bunları Hasan ile Hüseyin'e verir. Bunları yemeden önce bir parçasını saklamalarını söyler. Onlar da birazını saklarlar. Fatma öldüğü zaman narın, Ali şehit olduğu zaman ayvanın, Hüseyin şehit olduğu zaman elmanın saklanan parçaları kaybolur. Hz. Hüseyin, Kerbelâ'da bu elma yarısı ile susuzluğunu gidermiştir. Bugün bile Hz. Hüseyin'in türbesi elma kokar (Özmen 1998, 629).

Masal

Sözlü geleneğin en zengin türü olan masalarda elma farklı nitelikleriyle ortaya çıkar. Masalların bitiş formellerinde anlatıcı, kendisini masalın kahramanları arasına katar. Herkes muradına ererken gökten üç elma düşer. Saim Sakaoğlu, anlatıcının bitişte kendisini üç ayrı şahıs gibi gösterip üç elmaya da sahip olduğunu; bazen birini veya ikisini dinleyicilere bıraktığını ve kendisini küçümseyen ifadeler de kullandığını söyler. "Gökten düştü üç elma. Bir söyleyene, bir dinleyene, biri bana... İkisi dinleyenlere, biri de söyleyen boğaza." (Sakaoğlu 2003, 65)

Bu şekildeki bitiş formellerine Türk masallarında çok rastlanmaktadır. *Kara Kedi* (Tezel 1992-I, 97), *Kırk Oğlan* (Tezel 1992-II, 8), *Güneş Kızı* (Tezel 1992-II, 29) masallarında olduğu gibi.

Altı Kız Babası adlı masalda elma zenginlik ve sınama simgesidir. Masal, "altından bir elma"yı Zengin Bey oğlunun cebinden alabilme iddiaları ve cesareti üzerine kuruludur (Boratav 1969, 194-204).

Bir dev masalı olan *Üç Şehzade*'de (Helimoğlu Yavuz 1997, 222) elma ağacına dadanan bir dev vardır. *Elma Yanaklı Kız*'da (Helimoğlu Yavuz 1997, 283) padişahın, elma bahçesindeki elmalar gibi güzel yanaklı bir kızla evlenmek isteyen oğlu vardır.

Aynı Kızı Seven Üç Kardeş masalında (Sakaoğlu 2002, 502) elma, ölümcül bir hastaya yedirildiğinde hastayı hemen iyileştiren sihirli bir nesnedir.

Anadolu masallarında çocuğu olmayan çiftlere bir dervişin elma vermesi ve bu elmayı yemelerini öğütlemesi bildik bir motiftir. Melikşah masalında (Sakaoğlu 2002,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

397) çocuksuz bir padişaha ve hanımına derviş kerametli bir elma verir ve bu elmayı yediklerinde bir oğlan çocuğa sahip olacaklarını söyler. Dervişin, padişaha ve hanımına elma kabuklarını atlarına yedirmelerini öğütlemesi ilginç bir ayrıntıdır. Çünkü elma kabuklarını yiyen atın da kulumu olur. Dervişin verdiği elmayla erkek çocuk sahibi olunurken, elmanın kabukları da atın doğumunu sağlar. S. Sakaoğlu'na göre aslında bu at oğlanın biniti olacaktır. Hatta bazı hikâyelerde çocuğa ad koymaya gelen Hızır, ata da adını vermeyi ihmal etmez (Sakaoğlu, 2003, 113).

Manas Destanı'nda:

(Çıyrıç) evliya mezarlarına gitmedi,

Elmalıkta (yerlerde) belenmedi

Kaplıcalarda (yıkayıp) gecelemedi

Ey ulu Tanrım, o bana yar olsun!

Çıyrıç'ın karnında bir oğlan var olsun!

(Gülensoy 2002, 29)

diyerek Yakup Han hanımının ona bir çocuk veremediğinden, çünkü kutlu yerlere gitmediğinden, elmalık yerlerde belenmediğinden yakınır.

Anadolu inançlarında elmanın zürriyet simgesi olduğu da gözlemlenmektedir. Masallarda, efsanelerde, halk hikâyelerinde, gerçek hayatta çocuk olması için Tanrı'ya el açıp dua etmek, kısırlığa karşı bir çaredir. Dede Korkut'ta Kam Püre'nin oğlu Buhaç Han, Tanrı'ya el kaldırıp evlât ister.

Dua ederek çocuk istemenin yerini, elmayla çocuk sahibi olma motifinin aldığı görülmektedir. Jean Paul Rou, Türklerin, kadında döllemenin bazı yemeklerin yenmesiyle ilgili "dölleme bayramı" şeklinde tanımlayabileceği geleneklerinden, bu geleneğin en etkin yiyeceğinin "elma" olduğundan söz etmektedir. Elmanın etkisi aşkın kendisi gibi çift yönlüdür (Rou 2002, 179).

Halk hikâyeleri âşıklık geleneği

Masallarda dervişin verdiği elmayı yiyerek çocuk sahibi olma motifine halk hikâyelerinde de rastlanmaktadır. *Kerem ile Aslı Han* hikâyesinde (Günay

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

1999, 101) Kerem'in doğumu bir dervişin verdiği elma vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

Hal Mahmut Hikâyesi (Kadirli Varyantı)'nde de Mahmut'un doğumu dervişin (Hz. Hızır) verdiği elma neticesinde gerçekleşir. Birçok halk hikâyesi ve masalda elma yiyerek hamile kalma motifinin yer aldığını söyleyen Esmâ Şimşek, elmanın Pir dede tarafından dörde bölünmesi üzerinde özellikle durur. Bu hikâyede elma dörde değil, ikiye bölünmektedir. Genellikle kısrağa elmanın kabuğu verilirken, burada elmanın yarısı verilmektedir. Üstelik, kısrağın söz konusu olduğu hikâyeler daha çok kahramanlık hikâyeleridir. Hikâyede kahramanlık işlenmediği hâlde, kahraman ve at aynı günde dünyaya gelmiştir. Elmanın çocuk sahibi olmadaki fonksiyonu bu meyvenin bol miktarda östrojen ihtiva etmesi itibarıyla tıbben de doğrulanıyor niteliktedir (Şimşek 1998, 294).

Âşıklık geleneği içinde âşık, bir pirin elinden bade içerek sade kişilikten, sanatçı kişiliğe geçer. Kimi âşık rüyalarında ise bade içmenin yerini şekerli su, tuzlu su içme, elma yeme ya da elma çekirdeğini alma pratiği görülmektedir.

Şavşatlı Âşık Kara (İbrahim Kara 1927) rüyasında bir çam ağacının altında oturan bir pir görür. Yaşlı pir, Âşık Kara'ya bir elma çekirdeği verir. Âşık, elma çekirdeğini yer ve âşıklığa ulaşır.

Rüya gördükten sonra saz çalıp, deyiş söyleyen Âşık Zülalî ise (Yusuf 1874) gezinirken bir elma bulur. Elmanın yarısını ısırır, donuk olduğunu fark edince elmayı yemez, cebine koyar. Daha sonra cebine baktığında elmayı bulamaz. Bir zaman sonra hastalanan Zülalî, rüyasında Mehriban adlı bir peri kızının içi elma dolu bir mendille karşısında oturduğunu görür. Isırdığı elma, Mehriban'ın elindedir. Elmasını ister. Mehriban "İgit isen o sırada hepsini yiyeydin." der.

Umay Günay, Zülalî'nin gördüğü birinci rüyanın ikinci bölümündeki yarım bıraktığı elmayı geri alabilme çabasının, birinci rüyada kazanamadıklarını kazanmak gayretinin işareti şeklinde yorumlanacağı görüşündedir (Günay 1999, 139).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Hal Mahmut Hikâyesi'nde su kenarında uyuyakalan Mahmut'a, padişahın kızı hemen âşık olur. Genci uyandırmak isteyen kız, eline bir elma alarak, bu elmayı dişleyip dişlerinin yerine de inci, gümüş yerleştirerek ona doğru fırlatır. Mahmut, suya düşen elmayı alır ve

Elma seni kim dişledi

Sapını gümüşledi.

diyerek türkü söyler. Elma burada iki gencin tanışmasına neden olmuştur (Şimşek 1998, 295)

Âşıklıkta rüya motifinin mahiyeti ve fonksiyonu düşünüldüğünde “kehanet bildiren veya bir teamül koyan, kutsal nitelik taşıyan rüyalar vardır; bu tür rüyalarda açıkça ve doğrudan doğruya bir nasihat ve bir emir verilmektedir.” (Şimşek 1998, 89) Âşıklara sanatçı kişiliği kazandıran rüya ve rüyada bir pirin, bir sevgilinin elinden bade içme motifi, pirin, sevgilinin elinden elma alma, elma yemeye dönüşebilmektedir ki, bu rüyalar âşık için kutsal nitelikli ve mesaj taşır mahiyettedir. Elmanın yarısını yeyip, yarısının da Mehriban adlı peri kızının elinde olduğunu rüyasında gören Zülalî için rüyanın ve elmanın yarım olması ve ikinci bölümde tamamlık kazanması âşıklık mesleğiyle ilgili bir nasihat olsa gerektir.

Türküler

Aşk, yiğitlik, gurbet, hasret, hapishane, tabiat gibi pek çok konuda yakılan, söylenen türküler, Türk halkının içtenliğini yansıtmaktadır. Karşılıklı konuşma rahatlığıyla söylenen *Kızlık Gelinlik Türküsü* adlı gelin - kız atışmasında elma şöyle geçmektedir:

Suya gider sağ elinde tası var

Tasının içinde üç elması var

Bir kız ile gelinin nesi var

İkisi de bir oğlanın üstüne

Kız:

Elmanın eyisini yüke tutarlar

Çarığın çürüğün seçip atarlar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

*Kız ile gelini bir mi tutarlar
Var git var git oğlan benimdir*
(Öztelli, 2002, 751)

Bu, Afyon-Çay türküsünde geçen elmanın iyisi ile çarığı çürüğü tezadı; Çerkeş türküsünde yine kız ve gelin karşılaştırmasıyla verilmektedir.

*Elmanın eyisini yüke tutarlar
Çürüğünü çarığını yabana atarlar
Gelinen kızı bir mi tutarlar*
(Öztelli 2002, 244)

“Elmayı yüke koymak” kalıbı bir esnaf türküsü olan *Leblebici Türküsü*’nde:

*Elmayı yüke gorlar gız annem
Ağzını dike gorlar gız annem
Seni elinden alırlar gız annem
Boynumu büke gorlar gız annem*
(Öztelli 2002, 517)

şeklinde geçerken; bir söğüt türküsü olan *Söğüt’ün Erenleri*’nde de:

*Elmayı yüke koydum
Ağzını büke koydum
Ah aldı yâri elimden
Boynumu büke koydum*
(Öztelli 2002, 157)

şeklinde türkü - mâni ilişkisiyle verilmektedir.

Müstakil nazım şekilleri olan mânilerin aynı konuda söylenenleri ard arda sıralandıklarında bir türküyü oluşturabilirler. *Al Elmayı* başlıklı Elâzığ türküsü böyle bir özellik göstermektedir:

*Al elmayı daldan al
Daldan alma benden al
Duydum gelin olisin*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Dur ben ölem, ondan al

(Bağlama)

Al elmanın dördünü

Sev yiğidin merdini

Seveceksen güzel sev

Çekme çirkin derdini

(Öztelli 2002, 50)

Yöresi Tavşanlı olan *Şerife Türküsü*'nde Şerife'nin yanakları elmaya benzetilir, kızını vermediği için de annesine sitem edilir.

Perceresi parmaklı

Şerife'm elma yanaklı

İstedim de vermedin

Kzun çok mu kıymatlı

(Karadeniz 1997, 308)

Develi Türküsü'nün kavuştağında da "elma yanak" geçer:

Develiye

Sordum aslın nereli

Haydi elma yanaklı

Haydi kiraz dudaklı

Çok sallama göbeği

Düşürürsün bebeği

(Öztelli, 2002; 606)

Ayrılık, türkülerin yakılmasına en çok sebep olan konu olsa gerektir. Yârinden ayrı düşmüş bir kimseyle, dalından koparılmış elma arasında, yöresi Eskişehir olan şu türküde benzerlik kurulmuştur:

Elmaydım indirdiler dalımdan

Ayırdılar beni nazlı yârimden

Kurtulaydım şu zalimin elinden

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

(Karadeniz 1997, 337)

Ayrılığın ne güç olduğunu anlatan bir Çoruh türküsünde elma doldurma bir dizede geçer:

*Karşıda elmalıklar
Suda oynar balıklar
Ne böyle dert gördüm
Ne böyle ayrılıklar*

(Karadeniz 1997, 142)

Ağlama Yâr Ağlama adlı Diyarbakır türküsünde, elma hem sevgilinin geleceği bir vakti, hem de sevgilinin görünüşüne ilişkin bir dileği anlatır:

*Elma al olanda gel
Ayva nar olanda gel
Hasta düştüm gelmedin
Bari can verende gel
Elmada al olaydın
Selvide dal olaydın
Bana göre yar mı yok
İstedim sen olaydın*

(Karadeniz 1997, 342)

Türküler içinde ninnili örnekler vardır ve türkülerle ninniler ezgili söylenmeleri itibarıyla birbirleriyle ilişkililerdir. *Bebek*, böyle bir ninni - türküdür:

*Elma attım yuvarlandı
Gitti beşiğe dayandı
Bebek uykudan uyandı*

*Nenni oğul oğul
Nenni yavrum yavrum*

(Karadeniz 1997, 227)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Bu örneklerden başka, başlığında elma olan *Elmayı top yapalım*, *Elma attım yuvarlandı*, *Iğdır'ın al elması* gibi türküler de vardır.

Mâni

Elma, anonim halk edebiyatı ürünlerinden mânilerde de çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Doldurma olarak kullanılan ilk iki dizede elma şöyle geçmektedir.

*Elma bıçak istemez
Mendil saçak istemez
Verin benim yarimi
Yorgan döşek istemez*

(Kaya 1999, 64)

*Elmayı ince soydum
Yârin dizine koydum
Afiyet olsun yârim
Sen yedikçe ben doydum*

(Kaya 1999, 30)

*Elma attım al gelin
Yanakları bal gibin
Dilerim kocan ölsün
Sen de bana kal gelin*

(Kaya 1999, 102)

*Elma attım denize
Geliyor yüze yüze
Selam söyleyin reise
Versin kızını bize*

(Karabaş 1981, 72)

*Elmanı irisine
Ben yandım birisine*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Beni çoban tutsunlar

Kızların sürüsüne

(Karabaş 1981, 72)

Elma verdim almazsın

Hiç halimi sormazsın

Hangi bağın gülüsün

Vaktin gelir solmazsın

(Dilçin 1988, 45)

Elma soydum yeyen yok

Nedir halin deyen yok

Gönül ateşten gömlek

Özenen çok, giyen yok

(Radlof - Kunoş 1998, 429)

Elma, armud, kayısı

Nar tatlı, limon ekşi

Şeftali de bir dalda

İlle turunç memeler

(Radlof - Kunoş 1998, 429)

Alma yanı

Kızarmış alma yanı

Kabre nasıl koyarlar

Muradın almayanı

(aktaran Aksan 1999, 186)

Yukarıdaki mânide elmanın bir yanını anlatan *alma yanı* tamlamasıyla “almanın” sıfat fiilinin belirtme durumu eki almış “almanın” şekli bir “kesik mâni” olmuştur.

Almadan

Kokun aldım almadan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Bir de yüzün göreyim

Tanrı canım almadan

(aktaran Aksan 1999, 187)

örneğinde “elma”nın hâl eki almış hâliyle “almadan” bağfiili şeklinde olduğu gibi.

Ayrılığın, gurbetin, hasretin dile getirildiği mânilerde, işli bir mendil ve sevgilinin diş izi olan elmalar özlemi giderir, uzağı yakın eder. Sevgiliye sevgi, bağlılık ve haberleşme simgesi olarak elma gider:

Bir mendil işle yolla

Ucun gümüşle yolla

İçine beş elma koy

Birini dişle yolla

(Dilçin 1983, 282)

Benzerlik ilgisi

Elmanın rengi, şekli ile ilgili benzerlik ilgisi kurmak sözlü gelenekte olduğu gibi yazılı ürünlerde de hayli yaygındır. Halk şiirinde yiğidin hayalindeki genç kızla kır atın nitelikleri aynı dizededir. Dadaloğlu’nda kır atın gözü elmaya benzetilerek ilginç bir betimleme örneği verilmiştir:

Atın beli kısa boynu uzununu

Kuru suratlısı elma gözünü

Kızın iplik iplik süt beyazını

Severim kır atı bir de güzeli

(Başgöz 1968, 79’dan aktaran Aksan 1999, 53)

Dede Korkut’ta Dirse Han karısına “Güz elmasına benzer al yanaklım” (Gökyay 1976, 3) diye hitap eder. Karacaoğlan’da güzel “elma elma yanakları al gibi” bir güzeldir. “Elma diye al yanağı dişledim” (Karadeniz 1997, 414) dizelerinde ise sevgilinin yanağı ile elmayı benzerlikleri nedeniyle karıştırarak ilişkilendirir.

Halk şiirinde sevgilinin göğüsleri dolgunluğu yönüyle elmaya benzetilmiştir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

*Karacaoğlan sana vurgun
Döşlerin elmadan dolgun
Sevindirdin beni bugün
İnşallah cennet görürsün.*

(Karadeniz 1997, 182)

Atasözü ve deyimler

Elma, sözlü geleneğin güçlü bir anlatım şekli olan atasözlerinde de kullanılmaktadır. Atasözlerinde elma, yetiştirilme özelliğiyle ve armutla karşılaştırılarak ele alınmıştır: “Elmanın dibi göl, armudun dibi yol (olmalı).” “Elmayı çayıra, armudu bayıra (dikmeli).” (Aksoy 1989, 240) Ya da hazmıyla ilgili bir öğüt içermektedir: “Elmayı soy da ye, armudu say da ye.” (Aksoy 1989, 240), “Elmayı kapan alır.” (*Atasözü ve deyimler*, 107), “Almayı alan bilir, tadını satan bilir.” (*Atasözü ve deyimler*, 22) atasözüne de bir bilgelik ve bir yargı yüklenmiştir.

11. yüzyıldan beri söylenegelen bir başka atasözü ise geçmişte olanların bugünü etkileyeceğine dairdir: “Atası ekşi elma yese, oğlunun dişi kamaşır.” (Kaşgarlı’dan aktaran Ögel 1995, 474)

Deyimler, âdet, gelenek, görenek, düşünüş, zevk, inanç yönüyle ve kalıplaşmış yapılarıyla kültürümüzün önemli dil unsurlarındandır. “Alma (elma) kimi malım olsun, satılmazsa çir (elma kurusu) ederim.” (*Atasözleri Deyimler II*, 331, 41) elmanın değeriyle ilgili bir deyimdir.

Şu deyimlerde ise şikâyet vardır: “Almayı armudu taşladın, şimdi de bana mı başladın.” (*Atasözleri Deyimler* 279, 227) ya da “Elma armut taşladık, illallaha başladık.” (*Atasözleri Deyimler*, 305)

“Alma dibinde büyümüş.” (*Atasözleri Deyimler*, 100) deyiminde ise alma tevriyeli kullanılmıştır.

Bilmece

Soruları ve deyişleri özenilerek meydana getirilmiş söz yaratmaları olan bilmeceelerde elma şekliyle, rengiyle, tadıyla çağrışım uyandıracak biçimde tanımlanmıştır. Elmanın rengi ve yenilen bir nesne oluşu bilmeceelerde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

öne çıkarılan bir unsurdur: “Dal üstünde al yanak oğlan.” (Elçin 1993, 71), “Pembe yanak, al dudak (Başgöz 1993, 200), “Dal üstünde al yanak, inanmazsan ye de bak.”, “Al atlas, yeşil atlas, suya atarım batmaz.”.

Elma, memleketi yetiştiği mevsim ve sevgilinin yanağı ile ilişkilendirilerek tanımlanmaktadır: “Dilberin yanağıdır, temmuz ayı çağıdır, vatanını sorarsanız Amasya’nın bağıdır.” (Başgöz 1993, 200)

Halk deyişinin sıcaklığı elma bilmecesine tadı ve yuvarlak şekliyle taşınmıştır: “Öptüm şekerlendi, teptim tekerlendi.” (Başgöz 1993, 200)

Elma, tadı, yerliliği, atasözlerindeki öğüt dili ve güzelin yanağı çağrışımlarıyla anlatılmaktadır bilmecelerde: “Aldım yerli bir yemiş, yiyen tadını bilmiş, kabuğunu soy da ye, yanağını öp de ye.” (Başgöz 1993, 200)

Bilmecelerde tanımlanan nesneyi betimlemek, bilmece dilinin temel özelliğidir: “Ufacık kırmızı bir ev / Ne kapısı var ne penceresi / İçinde yıldızdan bir yatak / Yatakta beş küçük yavrucak”, “Benim evim var kapısız penceresiz / İçinde bir çocuk var kimsesiz / Kimi ensesiz.”, “Bir evim var yok pencere, kapısı; odasında yedi yatak döşeli, yedisinde yedi kardeş yatar, uyur hem geceli gündüzlü / İçi pamuk tarlası / Üstü Acem halısı” (Başgöz 1993, 200)

Tekerlemeler

Anonim halk edebiyatının bir türü olan tekerlemelerde elma yakıştırma şeklinde söylenmektedir:

Elma

Aşama geç kalma

(Kaya 1999, 567)

Ebe çıkarma tekerlemelerinde elma, yemek eylemini çağrıştırması nedeniyle yedi sayısını karşılar:

Elma yedi

Sayar sekiz

Doyar dokuz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Dokur kilim

Bekir benim

Tekir senin

Sen gir dedim

Sen çık dedim

(Kaya 1999, 579)

Tekerleme özelliği gösteren bir çocuk okşamasında elma:

Küpeciği et börek

Yanağı misket elması

Ağzı şeker kutusu

Burnu bulgur nohudu

Gözleri tòm tòm bademi

Kaşları saksağan kuyruğu

Çenesi bülbül yuvası

Alnı meydan yazısı

Anasının körpe kuzusu

(Kaya 1999, 602)

şeklinde sıfatlamalar içinde geçer.

Gelin okşamalarında ise elma:

Gelin gülyacağı şişesi

Damat haşhaş posası

Kaynana orta yer elması

(Kaya 1999, 603)

diye geçer.

Çocuk geleneklerinde yeri olan tekerlemelerde ana konu yoktur. Bir oyun tekerlemesi:

Üşüdüm üşüdüm

Daldan elma düşürdüm

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Elmayı yediler
Bana cüce dediler
Cücelikten çıktım
Anneme gittim
Annem pilav pişirmiş
İçine sıçan düşürmüş
(Kaya 1999, 552)

şeklindedir.

Yeme - içme halk sağlığı

Elma, yemek kültürümüzde ve halk hekimliğinde somut kültürümüzün bir unsuru olarak kullanılmaktadır. Rize'nin Fındıklı ilçesinde elmanın pekmezinin yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir (Karabaşa 2000, 82). Pekmez, şekerin olmadığı dönemlerde tatlı ihtiyacını karşılayan, enerjisi yüksek bir besindir. Üzüm, dut, armut, erik, hurma, şeker pancarı, keçiboynuzu, karpuz, gül, nar gibi çeşitli meyvelerden yapılan pekmez Rize Fındıklı'da, Ordu'da (K₆) elmadan da yapılmaktadır.

Elmanın halk hekimliğinde de geniş bir kullanım sahası vardır. İmkânsızlık içindeki halk için alternatif tıp her zaman başvurulan bir yol olmuştur. Bitkilerden elde edilen yağlar bazı hastalıklar için şifadır. Elmanın yağı, ezilmeden ileri gelen yara ve ağrılara kullanılmaktadır (Sakaoğlu 1986, 169). Elma, boğaz ağrısı için de kullanılan bir sağıltmadır. Elma, közlenerek ağrıyan boğaza sarılmaktadır (Santur 2000, 90). Manas'ta ak kuyruk ve kırkma denilen çaylar demlenirken kokulu olması için içine elma atılmaktadır (Yıldız 1995, 477).

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan elma, başta çocuk sahibi olmak üzere, evlilikte, ölümden, ömrü uzatmada, çeşitli hastalıkların tedavisinde, kozmetikte v.s. yer almaktadır (1996'dan aktaran Şimşek 1998, 294).

Yarımcılığıyla gönlümüzü alan; gökten düşerek bizi masal fantazyasından yaşadığımız ana taşıyan elma, somut ve kullanımıyla maddî ve manevî kültürümüzün zengin motifi ve simgesidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

KAYNAKÇA

- GÜZEL Abdurrahman, Nevruz, XIV-XV. Yüzyıl Edebiyatında Nevruz ve Nevruziyeler, haz. Sadık Tural, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
- SANTUR Alpaslan, Tarsus'un Bazı Köylerinde Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1997, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- ÖGEL Bahaddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ÖGEL Bahaddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. II, s. 474.
- KARADENİZ Bekir, *Ela Gözlüm Bir Demet Türküdür İzmit I*, İzmit Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmit 1997.
- Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 279, Ankara 1996.
- Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler II*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 331, Ankara 1996.
- Büyük Larousse*, Elma maddesi, Milliyet Yayınları, C. 7, s. 3651.
- ÖZTELLİ Cahit, *Evlerinin Önü*, Özgür Yayınları, İstanbul 2002.
- DİLÇİN Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- AKSAN Doğan, *Halk Şiirimizin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- KAYA Doğan, *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- ŞİMŞEK Esmâ, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Folkloristik*, Ankara 1998.
- BAŞGÖZ İlhan, *Türk Bilmeceleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

-
- ÖZMEN İsmail, *Alevi-Bektaşî Şiir Antolojisi*, Kültür Bakanlığı, Sanat- Edebiyat, Ankara, 1998, C. 3 17-18. Yüzyıl,
- ROUX Jean - Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- HELİMOĞLU YAVUZ Muhsine, *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Ürün Yayınları, Ankara 1997.
- YILDIZ Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 476.
- TEZEL Naki, *Türk Masalları I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- TEZEL Naki, *Türk Masalları II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- GÖKYAY Orhan Şaik, *Dede Korkut Hikayeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- AKSOY Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989.
- BORATAV Pertev Naili, *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969.
- RADLOFF Proben, W., I. Kunoş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, C. VIII.
- YALMAN (YALGIN) Rıza, *Cenup'ta Türkmen Oymakları I*, haz. Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- SAKAOĞLU Saim, *Gümüştane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- SAKAOĞLU Saim, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- SAKAOĞLU Saim, *Şifalı Bitkiler ve Erzurum'da Bir Baharatçı*, Türk Folklor Araştırmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1986.
- ÖRNEK Sedat Veyis, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, DTCF Yayınları, Ankara 1981.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

KARABAŞ Seyfi, *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, Ankara 1981.

KARABAŞA Solmaz, *Rize İli Fındıklı İlçesinde Elma Pekmezi Yapımı*, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1997, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ELÇİN Şükrü, *Türk Edebiyatında Tabiat*, Atatürk Kültür ve Dil Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1993.

GÜLENSOY Tuncer, *Manas Destanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 267.

GÜNAY Umay, *Türkiye’de Aşıklık Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ 1999.

KALAFAT Yaşar, *Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

NAHYA Zümrüt Erk, *Anadolu’da Gelinin Oğlan Evine Getirildiği Andan İtibaren Yapılan Gelenek ve Pratikler*, TFA Yıllığı 1976, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

Sözlü kaynaklar

(K₁): Hatice Durmuş, 56, Erzurum - İspir, evli, ev hanımı, okuma yazması yok. (K₂): Mithat Terzi, 26, Kahramanmaraş - Afşin, bekar, öğrenci, üniversite. (K₃): Volkan Temizyürek, 20, Nevşehir - Hacıbektaş, bekar, öğrenci, üniversite. (K₄): Fatma Aksu, 45, Rize, evli, öğretmen, üniversite mezunu. (K₅): Saniye Elgün, 27, Sivas - Gürün, bekar, öğrenci, üniversite. (K₆): Türkan Karadeniz, 62, Ordu, evli, terzi, kız sanat mezunu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*